

ТЕРОРИЗМ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДЕСТРУКЦІЇ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті аналізується сутність тероризму, яка визначається як деструктивна практика самоствердження волі за допомогою насильства. Боротьба з тероризмом розглядається як одне з найважливіших завдань, від ефективності розв'язання якого залежить національна безпека, стабільність розвитку суспільства і держави.

Ключові слова: тероризм, насильство, деструкція, національна безпека.

Відомо, що змістовно поняття "тероризм" було розглянуто філософами-класиками (Аристотель, Гегель, Т. Гоббс, І. Кант, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є та ін.) Слово "терор" від латинського "страх, жах" виникло в XIV ст., поняття ж "тероризм" і "терорист" увійшли до вжитку під час Великої французької революції. "Тероризм" в ті часи означав "правління жаху". Згодом термін став означати всяку систему правління, основу на страху. Поступово слово "тероризм" вживалося настільки широко і означало стільки різних відтінків насильства, що зовсім втратило конкретний сенс. Тому для того щоб вибудувати ефективний механізм протидії тероризму, слід попередньо розібратися з тим, що він собою являє, і з чим, власне, боротися.

Тероризм як феномен насильства породжує з цілком зрозумілих причин різку негативну емоційну реакцію. Поширена оцінка тероризму як явного зла. Однак, з метою ефективної боротьби з ним необхідно не тільки емоційне його сприйняття, а й об'єктивне, наукове його вивчення.

У наявній літературі, присвяченій тероризму, ця проблема досліджується в різних аспектах – тут постійно виникають нові напрямки в його вивченні. Зарубіжні і вітчизняні філософи, політологи, історики, державознавці, юристи систематизують сучасний тероризм за різними ознаками, пропонуючи специфічні критерії класифікації, що природно відображає багатовимірність і складність цього явища. У наукових дослідженнях проблеми тероризму формуються нові напрямки в його вивченні. Так, наприклад, активно розвивається в останні роки новий напрям – "террологія". Філософія, актуалізуючи антропологічний аспект тероризму, звертає увагу на значення суб'єкта тероризму, здатного до деструктивної й цілеспрямованої діяльності в сучасних умовах глибокої кризи та цивілізаційного зламу, коли руйнуються базові основи і принципи організації та відтворення суспільства [5, с. 39–56]. Дослідження проблеми тероризму ведуться також на рівні державних та громадських організацій, наукових інститутів, служб безпеки, військових відомств, органів масової інформації, не кажучи вже про численні індивідуальних дослідженнях [2; 3; 12]. А з огляду на те, що тероризм еволюціонує, глобалізується, трансформується і набуває транснаціональних рис, проблема вивчення даного феномену і класифікація його видів залишається актуальною і сьогодні [7; 10].

В Україні ґрунтовно досліджують проблеми тероризму Д. Архірейський, О. Бажан, С. Білокінь, Т. Бикова, О. Бойко, О. Будніцкий, В. олко-винський, Т. Вронська, О. Ганжа, В. Гриневич, А. Гриценко, Ю. Киричук, С. Ульчицький, О. Лисенко, В. Остроухов, О. Реєнт, В. Смолій, В. Ченцов, Ю. Шаповал та інші. Політико-соціальні аспекти даної проблематики досліджують Ю. Авдеев, П. Агаїхаджех, О. Бодрук, В. Вознюк, І. Дементєєв, О. Дзьобань, А. Дорошенко, С. Зелінський, Л. Мошкова, Є. Ляхов, О. Половко, М. Примуш, М. Руденко, В. Ткач, О. Токовенко, М. Целуйко, А. Яцько та інші. Ідеологічна та психологічна сторони політичного тероризму аналізуються у працях В. Васильєва, М. Галамби, І. Дубровського, М. Лазарєв, В. Остроухова, О. Половка, В. Пронякіна, М. Шепелєва, Г. Щедрова тощо.

Однак, незважаючи на широке охоплення різних аспектів тероризму, цілісне пізнання, пов'язане з виділенням найважливіших аспектів тероризму далеко від завершення. У дослідженнях з наявної проблеми, які в більшості випадків мають емпіричний характер, рідко ставиться завдання цілісного аналізу поняття "тероризм" і досі відсутня єдина науково-теоретична концепція тероризму. Слід зазначити, що однією з перешкод для розуміння сутності тероризму є його аналіз виключно в оціночних судженнях. Наприклад, зарахування тієї чи іншої збройної дії до розряду терористичних у певному сенсі суб'єктивно і багато в чому залежить від політичних симпатій, релігійних переконань, або національної приналежності. З цього випливає наявність в науці і практиці подвійних стандартів і подвійних підходів до абсолютно однакових явищ. Відсутність загального визначення тероризму зумовлено як складністю самого явища, яким є тероризм, так і чинниками суб'єктивного характеру, що існують на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях. До додаткових труднощів самостійного визначення тероризму можна віднести ту обставину, що тероризм, як явище, досліджувався в різних аспектах – філософському, політичному, психологічному, правовому тощо, і кожен дослідник розглядав дане явище зі своєї точки зору, даючи поняттю "тероризм" власну інтерпретацію.

Так, політологи розуміють терор як, головне, політичні дії, як "політика залякування, насильства, розправа з політичними супротивниками аж до офіційного знищення" [9, с. 709]. Українські дослідники М. Головатий та М. Панасюк розглядають терор як політику (кінцева мета якої – розправа з політичними противниками), а також як особливу форму політичного насилля, що характеризується жорстокістю, цілеспрямованістю і вдаваною ефективністю [6, с. 439]. Зазначене спонукало виникнення терміну "терор політичний", якого "Політологічний енциклопедичний словник" трактує як "опозиційна діяльність екстремістських організацій або окремих осіб з метою систематичного або одиничного використання насилля (або його загрози) з метою залякування будь-кого (уряду, партії, населення, групи, тощо)" [9, с. 709].

До терору звично, на думку І. Зеленько, – "вдаються сили, які перебувають при владі, об'єктивно є сильнішим суб'єктом конфлікту і спира-

ються на апарат примусу – армію, контррозвідку, різноманітні служби тощо з метою дестабілізації обстановки, відвернення уваги від певних надзвичайно важливих для суспільства проблем, політичної розправи з опонентами, з метою превентивного залякування громадян, утримання саме такого підпорядкування" [9, с. 709].

Терор як форма збройного насилля широко використовується у державах з тоталітарним політичним режимом. Основними причинами цього ганебного явища є кризові ситуації, їх загострення, неспроможність суспільства, влади врегулювати існуючі конфлікти, розв'язати наявні суспільно-політичні проблеми. Терор є "найкоротшим" і найжорстокішим шляхом до розв'язання конфлікту. Суб'єктами терору політичного є окрема особа, група, організація, держава. Однак усталеної класифікації терору політичного не існує. Зокрема, М. Головатий класифікує його як: державний, недержавний; внутрішній і зовнішній; соціальний, національний, світоглядний, сектантський, релігійний, культурний, кримінальний тощо. Класифікують терор політичний за територію виникнення й існування (транснаціональний, тотальний, селективний, тотальний); за рівнем організації актів насилля (державний, опозиційних груп, індивідуально-груповий); за елементами прояву (суб'єкти, мотиви, цілі, засоби, методи, об'єкти, зміст, наслідки); як метод політичної боротьби у мирний і воєнний час; індивідуальний, організований терор і терор як політика держави; терор як метод внутріполітичної боротьби і терористичні акції міжнародного масштабу [6, с. 655–656].

Разом з тим, на думку А. Анцупова, тероризм розуміється як "ідеологія і політика, основною зброєю якої є терор, що полягає у системному застосуванні насильства, не пов'язаного із військовими діями, переслідуючи мету залякування і придушення політичних та інших супротивників. Терористи розраховують на психологічний ефект своїх дій, а не на військово-стратегічну перемогу [2, с. 543].

В епоху глобалізації тероризм завдає могутнього удару по існуючій системі загальнолюдських цінностей. Він сіє страх та паніку, породжує недовіру до державних структур, які не здатні приборкати терористів. Важливо зазначити, що головною метою тероризму є не вбивство конкретних людей, а погроза убивством чи насильством, відтак жертвами стають не лише ті, хто загинув, а й ті, хто залишилися живими. Аби позбутися власного страху, терористичні угруповання прагнуть перенести його на інших. Часто у цій ролі виступають представники чужих народів, націй, країн і цивілізацій [13].

Екстремісти прагнуть нав'язати свою систему антицінностей, до якої належать, наприклад, агресивність та анархізм, всьому людству. Тому об'єктами тероризму в сучасному світі стають не тільки і не стільки окремі індивіди, скільки значні маси людей, громадські та урядові установи, транспортні та енергетичні системи. Терористичні дії щодо них являють своєрідну помсту за існування у світі нерівності і несправедливості у розподілі матеріальних благ між класами і націями. Тероризм

відображає спротив натиску озброєної руйнівними науково-технічними досягненнями західної цивілізації, він спрямований проти проведення глобалізації в егоїстичних національних та класових інтересах. Проте він призводить до загибелі громадян, які не винні у прийнятті тих чи інших рішень держави, не несуть за них відповідальності [8, с. 46].

Терор, як засіб зведення політичних та інших рахунків, метод залякування або нав'язування своєї волі, у тому чи іншому вигляді існував в усі часи. У ХХ ст. відбулося перенесення тероризму на державний рівень, а від початку ХХІ – на наддержавний. Сучасний тероризм – це вже не розрізнені індивідуальні дії, а серії різноманітних терористичних акцій, спрямованих проти широкого кола осіб та об'єктів, ретельно підготовлених, що здійснюються кваліфікованими кадрами і добре організованими угрупованнями. При цьому спостерігається різке кількісне зростання терористичних актів із численними жертвами і значними матеріальними збитками, а також об'єднання зусиль окремих екстремістських формувань і кримінальних структур на міжнародному рівні для досягнення своїх політичних цілей [1, с. 8–9].

Щодо витоків та змістовної сутності тероризму як форми соціально-політичної деструкції.

Тероризм – це історична категорія, зміст якої може бути поданий у двох моделях "традиційного" і "сучасного". В історичному аспекті проблема тероризму розглядається в контексті становлення і розвитку індустріальної цивілізації у зв'язку з процесом індивідуалізації особистості. Історичні модифікації тероризму виділяються на основі розуміння предметного характеру терористичної діяльності владних структур (панування і підпорядкування) в логіці владного і підвладного суб'єктів. Історична еволюція тероризму нерозривно пов'язана з раціоналізацією всіх сфер суспільного життя і з втратою віри в ідеали свободи. Власне, тероризм як явище людського життя відомий давно. Ще в І ст. нашої ери в Іудеї діяла секта сикарійів (сика – кинджал або короткий меч), що знищувала представників єврейської знаті, які співробітничали з римлянами. Представники християнської церкви припускали ідею вбивства правителя, який, на їхню думку, ворожий народові. В середні віки представники мусульманської секти оссошафінів убивали префектів і халіфів. У ці часи політичний терор практикували деякі таємні товариства в Індії та Китаї.

У 1848 р. німецький радикал Карл Гейнцен доводив, що застосування вбивства не заборонено в політичній боротьбі і що фізична ліквідація сотень і тисяч людей може бути виправдана, виходячи з "вищих інтересів" людства. Гейнцена можна вважати основоположником теорії сучасного тероризму. В його роботах можна знайти чимало ідей, співзвучних ідеологічним переконанням сьогоднішніх терористів. Він вважав, що силі й дисципліні реакційних військ слід протиставити таку зброю, з допомогою якої невелика група людей може створити максимальний хаос. І тут Гейнцен покладав надії на отруйний газ, ракети, а також вимагав пошуку нових засобів знищення. Це і є так звана "філософія бомби", яка

з'явилася в XIX ст., хоча її корені сягають у грецьку історію, коли виправдовувалося тирановбивство.

Тероризм стає постійним чинником суспільного життя з другої половини XIX ст. Його представники – російські народники, радикальні націоналісти в Ірландії, Македонії, Сербії, анархісти у Франції 90-х років, а також аналогічні рухи в Італії, Іспанії, США.

До першої світової війни тероризм вважався знаряддям лівих [4]. Але, по суті, до нього вдавалися індивідуалісти без політичних платформ, а також націоналісти різних орієнтацій. Після закінчення війни тероризм взяли на озброєння праві, націонал-сепаратисти і фашистські рухи в Німеччині, Франції, Угорщині, Румунії. Нічого не змінилося в природі тероризму й в XX столітті. Більше того, тероризм тепер набув спектра найрізноманітніших явищ, починаючи від політичних убивств і закінчуючи масовою загибеллю людей у полум'ї громадянської війни. Відбулося перенесення тероризму на державний рівень, чого людство раніше не знало. Терористична держава "чинила тиск" на своїх громадян беззаконням у межах країни, примушувала їх постійно відчувати своє безсилля і слабкість. Вона не змінювала своєї поведінки ні за своїми межами, ні в світовому співтоваристві. Так, фашистська Німеччина на очах у всіх розчавила Польщу та інші країни Європи.

Феномен тероризму полягає, на наш погляд, в багатому конфліктогенному потенціалі, що особливо зріс із 60-х років XX століття. В даний час спостерігається якісне посилення терористичної діяльності, ускладнюються її характер, стають все більш різноманітними і високотехнологічними терористичні методи, наростають жорстокість і нелюдяність терористичних актів. Вже можна сказати, що тероризм надбав транснаціонального, глобального характеру [12]. В будь-яких формах він перетворився в одну з найнебезпечніших за своїми масштабами, непередбачуваністю і наслідками серед суспільно-політичних і моральних проблем з якими людство увійшло у XXI століття.

У XXI ст. театр бойових дій тероризму складається з двох частин: традиційного простору і кіберпростору, в якому точиться жорстка боротьба за психічний вплив. З'явилися абсолютно нові елементи, які зараз уже примусили всіх військових теоретиків суттєво переглядати взагалі теорію сучасної війни. Варто звернути увагу й на ту обставину, що ми маємо справу з новим суб'єктом на світовій арені – "всесвітнім терористичним інтернаціоналом".

Сучасні терористи діють у сфері нестандартних уявлень про досягнення політичних цілей. Ніхто не міг уявити собі, що може відбутися в такий спосіб, такий жажливий терористичний акт за такою технологією, який стався у США 11 вересня 2001 р. Американські фахівці передбачали, що може бути біологічна атака. Але навіть близько не було припущень, що це може бути через пошту й не тільки проти США. Нині стало звичним використання терористами останніх досягнень військової науки і техніки: реактивної авіації, супутникового зв'язку, ракет з тепловою

головкою наведення тощо. Ядерний тероризм – не єдиний винахід сьогодення. Вчені передбачають появу у найближчі роки екологічного тероризму. Різні рухи "зелених" перебувають на тій межі відчаю, коли можливий їх перехід до терору. Адже у них немає інших ефективних і визнаних державною системою засобів впливу на уряди і парламенти [3]. Немає іншої можливості звернути на себе увагу і прислухатися до своїх вимог. Важко сказати, яких форм набуде "зелений терор", які методи візьме на озброєння, але прихід його в нашу дійсність цілком імовірний. Якщо ядерні злочинці лише мріють про бомбу і загрожують уявною зброєю, а "зелений терор" існує лише в прогнозах експертів, то повітряні терористи давно перейшли до діла. Їхні методи з кожним роком стають усе більш досконалими, добре продуманими, відпрацьованими.

Є доволі поширена думка, що тероризм продукується бідністю. Це не зовсім так. Нинішні міжнародні терористичні структури (про них було відомо спецслужбам багатьох країн – і Росії, і США, й інших) мають свої центри, досить могутні фінансові а також виробничі структури, центри підготовки. Останні, до речі, були в різних європейських країнах і до цього, на жаль, чомусь ставилися терпимо. І бен Ладен, і "Аль-Каїда" (до речі, зовсім не велика структура "міжнародного терористичного інтернаціоналу") – це не бідняки.

Розглядаючи міжнародний тероризм в контексті проблем глобалізації В. Вознюк доходить висновку, що він спричинений: 1) зростаючою диференціацією країн на бідні та багаті, внаслідок чого створюється підґрунтя для формування терористичного "інтернаціоналу"; 2) регіональною нестабільністю, що провокує терористичні акти; 3) інформаційною революцією, поширенням електронних ЗМІ, які використовуються як інструмент маніпулювання масовою свідомістю; 4) загостренням суперечностей між західною системою цінностей, яка виявляється далеко не універсальною, та системою ісламського світу, яка є певним альтернативним варіантом [5, с. 8].

Історична ретроспектива розвитку феномена тероризму в контексті аналізу соціальних протиріч сучасного суспільства дозволяє виявити п'ять груп причин тероризму, які виступають (окремо або в сукупності) деструктивними факторами соціальних потрясінь. До причин виникнення і розвитку вітчизняного тероризму відносяться: 1) соціально-політичні; 2) соціально-економічні; 3) соціально-психологічні; 4) соціокультурні; 5) ідеологічні. Тероризм все більше загрожує безпеці багатьох країн та їх громадянам, тягне величезні політичні, економічні та моральні втрати, здійснює сильний психологічний тиск на великі маси людей, органи влади й цілі народи.

Отже, для сучасної науки нагальним є завдання дослідження феномену тероризму як глобальної проблеми сучасної цивілізації в концепції єдиного світу, згідно з якою тероризм – це внутрішня хвороба, яка породжується дисгармонійним розвитком країн і суспільства в різних областях – культурі, політиці, економіці, соціальній сфері. Тероризм виникає

тоді, коли вичерпані всі можливості діалогу, коли вкорінюється суб'єктивна впевненість сторін в тому, що більше не залишилося ніяких засобів для ефективної взаємодії [11].

Характеристика змістової сторони сучасного тероризму дозволяє класифікувати його і як своєрідну форму прояву війни, обов'язковими компонентами якої є наявність організаційно-управлінської структури, маніпулятивний характер впливу, застосування високотехнологічних вдосконалених засобів для досягнення мети, наявність високого ступеня суспільної небезпеки, що має на меті формування негативного громадського резонансу і нагнітання паніки.

Сутність тероризму становить деструктивна практика, самоствердження волі за допомогою насильства. Насильство в тероризмі є вторинним, похідним від викривленого розуміння свободи, яка виступає як діюча причина тероризму. Боротьба за свободу в формі насильства є визначальною ознакою тероризму. Сучасний тероризм істотно відрізняється від його історичних модифікацій. Сучасні терористи, позиціонуючи себе як борців за свободу, повстанців, бійців опору, сепаратистів, приховують свої справжні мотиви і цілі. З іншого боку, боротьба з тероризмом використовується як привід для досягнення геополітичних цілей військовим шляхом. У зв'язку з цим необхідна розробка комплексної стратегії і тактики антитерористичної боротьби, важливим напрямком якої є ідеологічна протидія тероризму. Зведення боротьби з тероризмом виключно військовими методами є безперспективним [7, с. 159].

Ефективна боротьба з тероризмом багато в чому залежить від її наукового забезпечення. Здійснюється диференціація наукових досліджень тероризму, формуються нові напрямки. У зв'язку з цим актуальними продовжують бути філософсько-політологічні дослідження й на їх основі постановка і розв'язання комплексної проблеми тероризму.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко Т. В. Тероризм у сучасному світі: політико-технологічні аспекти / Т. В. Андрущенко // Політологічний вісник : зб. наук. праць. – К. : ВАДЕКС, 2013. – Вип. 70. – С. 7–14.
2. Анцупов А. Я. Словарь конфликтолога / Анцупов А. Я., Шипилов А. И. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Эксмо, 2010. – 656 с.
3. Беглова Н. С. Терроризм: поиск решения проблемы / Н. С. Беглова // США экономика, политика, идеология. – 1991. – № 1. – С. 36–45.
4. Витюк В. В. "Левый" терроризм на Западе: история и современность / В. В. Витюк, С. А. Эфиров ; отв. ред. Г. В. Осипов. – М. : Наука, 1987. – 315 с.
5. Вознюк В. С. Знаковий виклик цивілізаційному розвитку? : монографія / В. С. Вознюк. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. – 104 с.
6. Головатий М. Ф. Терор політичний / М. Ф. Головатий // Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
7. Гуцало М. Деякі теоретичні аспекти побудови сучасної антитерористичної парадигми / М. Гуцало // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 155–163.
8. Денисов В. В. Философия насилия / В. В. Денисов // Философия и общество. – 2008. – № 1. – С. 39–56.
9. Зеленько Г. І. Терор / Г. І. Зеленько // Політологічний словник / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антоноюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.
10. Илларионов С. И. Террор и антитеррор в современном мироустройстве / С. И. Илларионов. – М. : ООО "РИЦ «ПрофЭКО»", 2003. – 592 с.
11. Івченко В. Жорстокий. Кривавий. Багатоликий. Таким постає перед цивілізованим світом міжнародний тероризм / В. Івченко // Політика і час. – 2000. – № 1–2.
12. Нарочницкая Н. А. Терроризм: уродливая случайность или неизбежная черта глобализации? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.>

zhilin.ru. 13. Печенюк І. Витоки та сутність міжнародного тероризму [Електронний ресурс] / Ігор Печенюк // Воєнна історія. – 2004. – № 4–6. – Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/4_6_04_6.htm.

Надійшла до редколегії 11.04.14

О. В. Поппер

**ТЕРРОРИЗМ КАК ФОРМА СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕСТРУКЦИИ:
ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ**

В статье анализируется сущность терроризму, которая определяется как деструктивная практика самоутверждения воли с помощью насилия. Борьба с терроризмом рассматривается как одно из важнейших заданий, от эффективности разрешения которого, зависит национальная безопасность,, стабильность развития общества и государства.

Ключевые слова: терроризм, насилие, деструкция, национальная безопасность.

O. Popper

**TERRORISM AS A FORM OF SOCIAL AND POLITICAL DEGRADATION:
CAUSES AND KEY TRENDS**

We analyze the nature of terrorism, which is defined as a destructive practice assertiveness will through violence. Fighting terrorism is regarded as one of the major challenges of the effectiveness of which depends on the solution of national security, the stability of society and the state.

Keywords: terrorism, violence, destruction, national security state.